

Januárban, amikor az ateista propagandával kapcsolatban a világnézeti helytállás módjait és lehetőségeit vizsgáltam, szükségesnek mondtam, hogy a magunk részéről is élesen elhatároljuk katolikus vallásunkat a reá hivatkozó különböző ideológiáktól. Azóta több levelet is kaptam, főleg egyházi személyiségektől, akik a kérdés tüzetesebb tárgyalását sürgetik. Utaltak arra, hogy miután az ideológia fogalmát nem próbáltam tisztázni, könnyen támadhattak félreértések. A probléma persze sokkal szövevényesebb, sem hogy egyetlen rövid írásban végére járhatnánk. A szociológiának ma már úgyszólván önállósult ága az ideológiatan, amellel azonban a marxista bölcsélet is annyira kidolgozott ideológiaelmélettel rendelkezik, hogy arra nekünk katolikusoknak is a legnagyobb figyelemmel kell lennünk. Éppen ezért amire így első menetben gondolhatok, a legszükségesebb általánosságok, s mellettük a kérdésnek egy olyan gyakorlati részlete, amely rendkívül egyszerű lett.

*

A hívő ember rendszerint nem sokat törí a fejét azon, hogy mi a vallás. Számára ez olyan adottság, amelynek három összetevője van: hit az Isten-ségben, a hit tartalmára vonatkozó tételek és a kultusz. A legrövidebb tudományos meghatározást alighanem Othmar Spann adja az ő vallásbölcseletében: „Vallás az ember Istenhez való kapcsoltságának tudata.” Schütz Antal jóval bővebb ennél: „A vallás nem más, mint az egyes teremtmények odarendelése az Istenséghez, mint első elvhez és végső célhoz. A vallási tan megmondja, mit vall egy közösség az Istenségről, az ember eredetéről, mivoltáról, rendeltetéséről, a lét értelméről és céljáról. a másvilágról.” A Hamvas-féle *Alapvető hittanban* ezt találjuk: „A vallás a vallani szóból ered. Az emberek mindig vallottak valamit Istenről, örök létről és arról, hogy hogyan kell Isten tisztelni és akarátát teljesíteni.” Mindezek a meghatározások egy gondolatban találkoznak, abban nevezetesen, hogy a vallás az ember és az Isten viszonyának rendezése.

Az ideológia kifejezés, amelyet a francia *Destutt de Tracy* szerkesztett

meg 1801-ben, két görög szót forraszt egybe. Az egyik az „idea”, amely „esz-mét”, a másik a „logos”, amely „tant” vagy „tudományt” jelent. Ideológia tehát származásilag anyni, mint „esz-me-tan”. Gyakorlatilag pedig már akkor azoknak az eszméknek együttesét értették rajta, amelyek egy korszak vagy egy társadalmi csoport sajátos eszméinek tekinthetők. Az ideológia ebben a felfogásban tehát mindig egy történeti helyzetet tükröz. Későbbi módosulásában és ma használatos értelmében azután az ideológia olyan eszmerendszert jelöl, amely mint tudatos szellemi alkotás a bennünket környező valóság felfogására és értékelésére, illetve újjáértékelésére, s olykor a jövő magyarázatára, főleg pedig a társadalom és a társadalmi változások mérlegelésére és megítélésére irányul. Amikor én a vallás és az ideológia különválasztásáról beszélek, az ideológiát mindig ebben az utóbbi értelemben veszem.

A mondottakból ésszerűen következik, hogy vannak ideológiák, amelyek egy konkrét állapotot — akár multbelit is — szentesítenek, s vannak ideológiák, amelyek attól eltérő normákat és célokat képviselnek. S az is világos, hogy az egyének ideológiai állásfoglalását ritka kivétellel annak a társadalmi csoportnak vagy osztálynak érdekei — végső gyökerében gazdasági érdekei — döntik el, amelyhez ők maguk tartoznak.

Vallás és ideológia ezek szerint egészen különböző két dolog, feltéve, hogy a szóbanforgó vallás nem ír elő híveinek egy konkrét társadalmi rendszert, miként a hinduizmus is cselekszi. Ami a keresztény vallásokat illeti, bizonyos, hogy egyikben sem találkozunk ilyen természetű kötelezésekkel. A vallás és az ideológia különválasztása azonban a keresztény kultúrkörben sem olyan egyszerű.

Általánosságban sarkalatos oka ennek, hogy az ún. konzervatív ideológiák mindig akkor képződnek, amikor a fennálló társadalmi rendszer s különösen a benne érvényesülő uralmi rend erkölcsi igazoltságát problematikussá teszi a társadalmi fejlődés, s ilyenkor az „ideológusok” elsősorban azoknak a mentalitásoknak tartalmára építenek, amelyek a védeni kívánt

társadalmi rendszer irányában pozitívok. S ebben a keretben szinte önként kínálkozik a vallással kapcsolatos egyes erkölcsi téziseknek — nem egyszer evangéliumi kijelentéseknek — egyoldalú és célzatos kidomborítása, egyidejűleg pedig azoknak a téziseknek mellőzése vagy elhalványítása, amelyeknek figyelembevétele nélkül az előbbieket sem tudjuk helyesen értelmezni. Méltán állapítja meg Dietrich Rüschemeyer professzor, a jeles kölni szociológus, hogy az ideológiáknak ez a típusa a realitás két módon való eltorzítására hajlik: nem veszi észre vagy elhallgatja a konfliktusokat az érvek gyanánt felhozott értékek és a valóban érvényesülő normák között, ugyanakkor pedig ezeknek az értékeknek értelmében eszményesíti a tényleges állapotokat.

Attól függően azután, hogy hivatalos egyházi tekintélyek itt vagy ott milyen mértékben állnak ki egyik vagy másik ideológia mellett, beszélni szokás „katolikus” ideológiákról is, ami természetesen csak bonyolítja számunkra a kérdést. Amit azonban soha nem szabad szem elől téveszteni, hogy ellentétben a kifejezett vallási tanításokkal, az ideológiák mindenkor időhöz kötött és az idő által feltelezett elemekből állnak. Értéküket tehát mindenkor a társadalmi valóság szabja meg s végérvényesen a történeti fejlődés dönti el. Minél mélyebben ismerjük meg a társadalmi valóságot s minél helyesebben ítéljük meg a történeti fejlődés menetét, annál biztosabban hánthatjuk le a vallásról azokat az ideológiákat, amelyek a konkrét társadalmi adottságok között járhatatlanok, vagy egyébként is túlhaladottnak minősíthetők.

Hogy egy nagyon kényes, de sokakat igazó kérdést csupán jelezsek, ideológiák közé kell számítanunk azokat a kereszténynek mondott társadalmi reform-elképzeléseket is, amelyek a kapitalizmus világában XIII. Leó és XI. Pius pápák szociális enciklikáira hivatkoznak: Alapvetően fontos kérdéseket — amilyen például az osztály nélküli társadalom, a termelési eszközök köztulajdonba vétele, a szövetkezeti gazdálkodás, a teljes foglalkoztatottság biztosításának módja — mi egészen másképp látunk és mérlegetlünk. S meg vagyok győződve, hogy a kapitalista rendszerben élő katolikus testvéreink is hasznosan cselekedné-

nek, ha az említett és egyéb kérdésekben tárgyilagosan fontolóra vennék a mi felismeréseinket és magatartásunkat.

Annál inkább kívánhatjuk ezt, mert legjobb tudomásom szerint nem volt és ma sincsen hangadó teológus, aki akár maguknak a szociális enciklikáknak is az általánosan kötelező tanítás jellegét tulajdonítaná. Különbösen is évtizedek teltek el azóta, hogy megjelentek, s a mi rendkívül gyors társadalmi és tudományos változásokat hozó korunkban egy-egy évtized a multnak századaival felér. Elismerjük ezeknek a pápai megnyilatkozásoknak történelmi értékét és érdemeit, de — mint nyugati katolikus gondolkodók is hangoztatják — nincs és nem is lehet akadálya annak, hogy azokat ma értékelés, illetve újjáértékelés szempontjából vizsgálat alá vegyük, magától értetődően tárgyi érvek alapján és azazal a tisztelettel, amellyel mi, hívő katolikusok, a kibocsátó magas fórumnak tartozunk.

*

A vallás és a reá hivatkozó ideológiák problémája egyszer már a nyugati katolikusokat is élénken foglalkoztatta. Még 1951-ben történt, a Gilson-esettel kapcsolatban.

Etienne Gilson, aki a ma élők között a katolikus bölcselet történetének talán legjobb ismerője, akkor vált meg a legtekintélyesebb francia főiskolától, a Collège de France-tól. Nem volt ebben semmi rendkívüli, mert Gilson elérte a törvényes korhatárt. A kari értekezlet azonban szótöbbséggel megtagadta tőle a „Collège de France tiszteletbeli professzora” címet, amely emberemlékezet óta szinte önműködően kijár az intézet nyugalomba vonuló tanárainak. Az ügy így óriási feltűnést keltett Franciaországban, s minthogy a kari ülésről semmi közlelbi sem szivárgott ki, a sajtó a legkülönbözőbb feltevésekbe bocsátkozott. A találgatások végül is olyan kellemetlen helyzetbe hozták Gilson, hogy kénytelen volt nyilatkozni a dologról. Közölte a nyilvánossággal, hogy a Collège de France tanári testülete azért fordult ellene, mert a többség véleménye szerint az ő utóbbi írásai sértették az Atlanti-szerződés szellemét.

A nyilatkozat érthető módon felkavarta a kedélyeket. Parázs vita támadt s ennek során hangzott el Gil-

sonnak egy további nyilatkozata. Nyomatékosan kijelentette, hogy ő politikával soha nem foglalkozott és politikai irányítást sem kívánt adni, ellenben igenis katolikus kötelességének érezte, hogy ismételten felemelje szavát egy olyan politikai publicisztika ellen, amelyet alapjaiban tévesnek és magasabb szempontból károsnak tart. Az ellen a publicisztika ellen — úgy mond —, amelyek „vallási és valláserkölcsei erőket, ha olykor tetszetős érveléssel is, végeredményben ideológiai fegyverzetként próbál mozgósítani kifejezetten politikai célok szolgálátára”.

Nagyon érdekes, hogy akkor még az *Osservatore Romano* is közreadott egy cikket, amely Gilson nyilatkozatát taglalva konkrét példákkal utalt arra a „súlyos eltévelyedésre”, amely „a katolikus vallást bele akarja vonni olyan múlt vetélkedésekbe is, amelyek nem szellemi jellegűek”. Nemsokkal utána egy kiváló angol katolikus író, Douglas Woodruff is terjedelmes cikkben tiltakozott az ellen, hogy „a katolikus vallást, amely hit”, egyes politikusok és politikai törekvések ideológiává kívánják megtenni. Cikkét teljes egészében átvette a milánói katolikus egyetem folyóirata, a *Vita e Pensiero* is. Woodruff emlékeztetett arra, hogy kereken 25 évvel előtte ítélte el az egyház Charles Maurras francia politikai író irányát. Maurras ateistának, de ugyanakkor „katolikusnak” vallotta magát, katolikusnak azért, mert véleménye szerint a katolicizmus mint ideológia a legjobban megfelel Franciaország érdekeinek. „Holott világos — állapította meg Woodruff —, hogy ami az embert egyáltalán katolikussá teheti, az nem a katolicizmusnak ilyen vagy olyan szempontból való értékelése, hanem azoknak a nyilatkozatott igazságoknak elfogadása, amelyeknek teljességét Krisztus az egyházra bízta.”

*

Az igazság az, hogy a katolicizmusnak nincs semmiféle szükségszerű kapcsolata bármely politikai, társadalmi és gazdasági rendszerrel. Nem kétséges, hogy azokban a korokban, amikor az egyházi férfiaknak világi tisztségeket is kellett viselniük, ezek az egyházi férfiak kimagasló politikai szerepet is vittek, terveket gondoltak ki és tennivalókat tűztek ki, de ezt mindig csak mint koruk szülöttei és az adott

társadalmi viszonyok képviselői cselekedtek. Működésük megítélése is történelmi mérlegelés tárgya. Lehet közülük egyeseket dicsérni, másokat kárhoztatni, csak éppen az nem következtethető ki, mintha az egyház létesített volna politikai és gazdasági rendszereket. Ahogyan azután a világi társadalom felfejlődött a nagykorúság állapotába, fokozatosan és szükségszerűen meg is szűntek az egyháziak e fajta ténykedései. A két világháború változásai véget is vetettek jóformán mindenütt azoknak a maradványoknak, amelyek még őrizték az elmúlt korok emlékezetét. A társadalmi berendezkedések fejlesztése végérvényesen más intézmények hatáskörébe került, elsősorban az állam és a politikai szervek feladata lett. Ami az egyháznak mindig igényelt, de ma már mindenki által tisztán fel is ismerhető küldetése: hogy a mindenkori helyzetek és adottságok között elérhető maximum kimunkálásán fáradozzék a lelkiek terén.

Két nagy cselekedet párhuzamosságát kell nekünk észrevennünk az emberi történetben. Az egyik az egyének üdvöztetése, a másik a társadalmak reformálása a folyvást emberségesebb és igazságosabb állapotok felé. Az egyház az előbbin tevékenykedik, amit mi hívők — keresztény értékrendünknek megfelelően — hasonlíthatatlanul fontosabbnak érzünk. A társadalmi reformok kidolgozása viszont olyan feladat, amely kívül esik az egyháznak Krisztustól nyert küldetésén. Meggyőződésem azonban, hogy az egyház nemcsak a teljes boldogság vágyának ébrentartásával táplálja bennünk a nyugtalanyságot a nagyobb földi igazságosság iránt is, hanem azzal, hogy ezt az igazságosságot mint erényt is az emberi törekvések kimagasló céljának jelöli meg, a maga részéről közvetlenül is folyton előbbre serkenti a társadalmat. Kitérve az utat az ég felé, megáldja a földi haladást is.

Keresve tehát az elveket, amelyek meghatározhatják a helyes katolikus magatartást a szocialista rendszerben, ezért írtam én januárban, hogy noha mi szemben állunk az ateizmus minden formájával, nemcsak lehetségesnek, de szükségesnek is tartom, hogy polgártársainkkal vállalva dolgozzunk egyfelől a belső és a külső béke megvédésén, másfelől a szocializmus társadalmi és gazdasági rendjének mi-

nél gyümölcsözőbb és boldogítóbb alakításán. Kifejeztem azt a nézetemet is, hogy az aktív, sőt ahol csak lehetséges, kezdeményezően is cselekvő bekapcsolódás ebbe a munkába nemcsak emberi és állampolgári kötelességünk, nemcsak egyéni érdekünk és a saját szociális erkölcsünk parancsa, hanem messzeemenően hitünk védelme is. Azzal a felfogással szemben ugyanis, amelyet a marxizmus a vallás tekintetében képvisel, valóban átütő erejű érv a mi részünkről ma és a jövőben is egyedül az előbbrevívó teremtő munka lehet, amelyet a keresztény szeretet nevében végzünk.

Mindezt azonban ki is kell egészítenem egy lényeges követelménnyel. Ez pedig az, hogy elhatározásaink komolyságát és becsületességét, amikor szüksége mutatkozik, komolyan és becsületesen tanúsítsuk is.

Ezért van olyan nagy jelentősége annak a levélnek, amelyet a magyar püspöki kar közvetlenül husvét előtt intézett a papsághoz abból az alkalomból, hogy aktív szolgálatban álló katolikus papok és szolgálaton kívüli szervezetek ellen államellenes szervezkedésben való részvétel alapos gyanúja miatt nemrégiben eljárás indult. Anélkül, hogy elébe vágna a bírói jogszolgáltatásnak, a püspöki kar a meghatározottabban elítéli azokat az egyházi személyeket, akik ilyen szervezkedésben résztvettek, vagy ilyen szervezkedéseket támogattak. Püspökeink így, akiktől mi, hívő katolikusok, hivatott irányítást várunk, összhangban jártak el azzal a kijelentésükkel, amelyet az 1950-es megállapodás tartalmaz, hogy „nem engedik meg a hívők vallásos érzületének, valamint a katolikus egyháznak államellenes, valamint politikai célokra való felhasználását”. Az akkori elvi deklaráció súlyát most tetemesen meg is növeli a püspöki karnak az a közlése, hogy az egyházi fegyelem eszközeivel is örködni kíván az állam és az egyház békés együttélésén és jóviszonyán, ennek megsértését úgy tekinti, mint az egyház törvényeinek megsértését is.

*

Napjaink legkiválóbb katolikus historikusa és történéttölcselelője, Christopher Dawson írja *A világtörténet alakító erői* címmel nemrégiben megjelent tanulmánykötetében: „Ma a keresztények éppen olyan súlyos felelős-

séget viselnek. (T. i. mint *Saint-Simon* és társai utopisztikai szocializmusának fellépésekor.) Még mindig fennáll a vallás számára a régi kísértés. Ha mi ma a polgársággal szövetségünk, mert a polgárság ellenségei gyakran az egyház ellenségei is, akkor ugyanabba a hibába esünk, mint a gallikán prelátusok XVIII. Lajos idején. A keresztény egyház a szellem orgánuma, az eszköz, amelyből az isteni szeretetnek üdvösséghez, az emberiséget formáló ereje árad. De a mindenkori idők keresztényeitől — mint egyénektől épp úgy, mint közösségtől — függ, hogy a szellemi erőnek ezt a forrást érintkezésbe hozzák az emberiség életével és az illető társadalom követelményeivel.”

Konkrét példák tömegével igazolja Dawson, hogy: „Amikor csak az egyház politikailag uralkodott a világon s ahol és ahányszor világi téren győzelmet vívott ki, kétszeresen megfizetett érte világi és szellemi kudarcával... A keresztényeknek emlékezniök kell arra, hogy nem dolga az egyháznak, hogy azonosan járjon el az állammal, hogy birodalmat létesítsen, hasonlólt az emberek többi birodalmaihoz, még akkor sem, ha az övé jobb lenne ezekénél, nem dolga az egyháznak, hogy a földi béke és földi igazságosság uralmát valósítsa meg... A keresztény rend természetfölötti rend; megvanak a saját elvei és a saját törvényei, amelyek mások, mint a látható világéi. Amiket vereségeinek látunk, győzelmeik, amiket külső sikereinek látunk, vereségek lehetnek... A keresztény ember köteles hinni, hogy a történetnek célja van, hogy ez a történet alá van vetve a Gondviselés terveinek s hogy Isten akarata valami módon mindenkor megvalósul.”

„Könnyű és alattomos kísértés az — olvassuk a kötetnek egy további tanulmányában —, hogy a kor szellemével szemben negatív módon és elutasítóan viselkedjünk és egy szűkkeblű és főnhéjazó fanatizmusba meneküljünk. Ez főleg a heretikusok beállítottsága; csak árt a kereszténység tekintélyének és hatóerejének... Az emberi társadalom ma a gyors változás állapotában van. A politika és a jog régi formáiból ellilán az élet és egy új közösség van keletkezésben, amelynek születése a társadalom új korszakát nyitja meg. Nem dolga az egyháznak, hogy feltartóztassa ezt a változást, de

nem is tudná feltartóztatni, még ha akarná is. Sohasem mondhat le azonban igazi feladatáról, amely az új körülmények között is az marad, ami korábban volt. A társadalom új formái csak új lehetőségeket nyújtanak — új alkalmakat a kegyelem működésére.”

*

Bizonyos, hogy nem volt még társadalom, amelynek tagjai mind egyformán gondolkoztak volna. Megállapíthatók azonban tipikus mentalitások, amelyek egy-egy társadalmi osztályra vagy rétegre, egy-egy foglalkozási ágra, a lakóhely és környezet szociális struktúrájára jellemzők. S nem kétséges, hogy a vallásos hitben való egyezés is sok tekintetben meghatározza a gondolkodást. Am éppen ez az utóbbi

mozzanat teszi a katolikus értelmiség és elsősorban a papság különös kötelességévé, hogy a hit tisztaságának megőrzése érdekében is különválassza és hatálytalanítsa azokat az ideológikus befolyásokat, amelyek csak megnehezíthetik a hívő emberek helyfoglalását és helybiztosítását a szocializmus rendszerében. Aki nem így fogja fel a feladatát, amelynek teljesítését itt és most hitünk szerint a Gondviselés követeli meg tőlünk, az nem szolgálja sem önmagának, sem a feléje tekintőknek, sem az egyháznak javát. Amellett súlyosan veszélyezteti a világnézeti türelmességre is kedvező békes együttélést, amely fontos feltétele annak, hogy népünk építő tevékenysége a maga összes lehetőségeiben zavartalanul bontakozzék ki.

A KIS ÚT

A Mária-tisztelettel kapcsolatban vannak bizonyos nehézségeim, értelmiek és érzelmiiek is. Mária kegyelemközvetítéséről mostanában mint leendő dogmáról olvashattunk sokat. Ha Jézus az egyetlen közvetítő Isten és emberek között, akkor miért van szükség Szűz Mária közvetítésére is? Másik zavar az, hogy a lelki írók nagyrésze a Mária-tisztelet elengedhetetlennek tartja az üdvösséghez. Való-e ez? A harmadik nehézségem, mintha a Mária-tisztelet jelen fokozódása elszakadóban lenne az egyházi hagyományoktól. Szeretnék ezekre a kérdésekre választ kapni, mert nem csak az én problémám, különösen az utóbbi.

A Mária-tisztelet helyes — azaz egyházi — felfogásának kialakításához elsősorban arra kell figyelniünk, hogy Szűzanyánkkal való kapcsolatunk mindenestől természetfeletti, kegyelmi és istengyermekségünkkel a legszorosabban összefügg. A létnek ebben a valóságában Szűz Mária általános kegyelemközvetítői szerepe nemcsak érthető, de teljességgel szükséges is. Megmagyarázza ezt a Boldogságos Szűz kiváltságos helyzete a kegyelem rendjében. „Fiat”-ja, „legyen”-je, a nagy igen, amit az emberiség nevében az Istennek mond a megváltás művében való bensőleges közreműködését jelenti. Azzal pedig, hogy Isten kegyelmével a leghűségesebben közreműködött és így mintegy résztvett a keresztáldozatban, nem ugyan saját erejéből, de függésben Krisztustól, Krisztus Misztikus Testének és egyben minden megváltott léleknek a kegyelmi rendben valóságos anyja lett. Szűz Mária lelki anyasága — s ez az egyház határozott tanítása — nem jelképes és

nem érzelembeli csupán, hanem valóságos, annyira valóságos, mint istengyermekségünk.

Szűz Mária a megváltás kegyelme megszerzésében tehát közreműködött, közreműködik ennek a kegyelmi kincsnek közvetítésében is. Természetesen Jézus és Mária közvetítő szerepe teljesen más. Jézus közbenjárása — interpellatio — jogi és papi, hiánytalan és tökéletes. Mária kegyelemközvetítése — intercessio — nem kiegészítése Jézus közbenjárásának, hanem anyai közbenjárás Jézusnál.

Ez a kiváltságos hely a kegyelmi rendben nemcsak igazságos aziránt, aki maradéktalan engedelmisségével helyrehozta Éva lázadását, hanem igazságos és üdvös az egész emberiség számára is. A Boldogságos Szűz különleges kiváltsága nem öncélú, hanem az egész emberiség érdekében történő: ilyen úton adott valamennyiünknek az Isten valóságos édesanyját a lelki életben.

Igy jutunk a második kérdéshez.